

HVAD KÆMPER VI FOR?

– utopien om det gode samfund versus utopien om selvrealisering

Louise Margrethe Pedersen¹

Utopier eksisterer ikke alene ideelt som drømme om fantastiske samfund i bøger og i menneskers bevidsthed. Utopier får krop og blod i menneskers praksis, deres praksisfællesskaber og de kulturhistorisk udviklede (rituelle) genstande og sprogliggørelser, som understøtter denne praksis. Artiklens hovedtese er, at der i menneskers aktive tilvalg af utopier er sket en forskydning fra utopien om det gode samfund til utopien om selvrealisering. Udviklingen af foreningsdeltagelse over de sidste 50 år i Danmark og USA viser, at de idébaserede og samfundsorienterede foreninger oplever nedgang eller stagnation, samtidig med at der er fremgang for kultur- og fritidsforeningerne, der dyrker en afgrænset interesse eller aktivitet med medlemmernes egne aktiviteter i centrum. I praksis tilvælges i stigende grad de foreninger, der har selvrealisering og -udvikling som produkt. De samfundsmæssige utopier 'udliciteres' til professionelle masseorganisationer for kontingentkroner. Som tak slipper man som medlem med et minimum af aktivitet. Dette er problematisk, da de samfundsorienterede foreninger skaber social kapital via deres forbindende og socialiserende funktion i samfundet. Vores fælles utopier vedrører derfor os alle. I artiklen anvendes et virksomhedsteoretisk analyse- og begrebsapparat (Leontjev, 2002) med henblik på at afdække de utopier, mennesker i deres praktiske virksomhed har realiseret over årene. Endvidere anvendes analyseapparatet til at afdække inkonsistenser mellem den faktiske realisering af utopier i praksis og den ideale forestilling om utopien, som den enkelte vedkender sig.

Indledning

Utopien som retningsgiver og dynamo

Hvad kæmper vi for? Dette spørgsmål er et gennemgående tema i denne artikel, hvis hovedtema er 'utopier'. Ordet utopi stammer fra græsk og betyder ikke-sted. Utopi kan defineres som "det ideelle samfund, præget

---

¹ Louise Margrethe Pedersen er cand.psych., pædagogisk psykologisk uddannelsesrådgiver ved Rådgivnings- og Støtteenheden, Aarhus Universitet.

af harmoni, overflod, lighed, frihed etc., dvs. et samfundsideal, som ikke lader sig virkeliggøre” (www.denstoredanske.dk). En utopi er derfor pr. definition noget ikke-realiserbart. Ikke desto mindre har utopier været at finde som motiv for menneskers konkrete praksis gennem mange etaper af verdenshistorien. Betegnelsen motiv skal her defineres som virksomhedens genstandsmæssige indhold; den forestillede eller tænkte genstand (konkret eller abstrakt), som igangsætter og styrer virksomheden. Et motiv er altså noget, man stræber hen imod; som et konkret punkt på horisonten (Leontjev, 2002, p. 154).

De samfundsmæssige utopier har ofte været at finde i form af eksempelvis religiøse idealsamfund såvel som politiske idealer om klasseløse og/eller absolut frie samfund. En utopi findes derfor i den retning, den giver konkrete menneskers handlinger på konkrete tidspunkter i historien. Utopierne kan på utrolig vis fungere som fælles mål eller motiv for grupper af mennesker, som på systematisk vis samordner deres praksis og handlemåder i overensstemmelse med det fælles ideal. Utopien får derfor karakter af livets mest overordnede ideale motiv, og konkrete handlinger og mål organiseres under dette overordnede motiv, som giver dem retning (ibid.). Utopien er livets retningsgiver og dynamo. Vasilyuk (1991) bruger betegnelsen værdibevisthed om et fænomen, som er nært beslægtet med ‘utopien’. Værdibevistheden er ifølge ham det, der forener folk ved at bringe den enkelte i kontakt med et supra-individuelt værdibaseret samfund og en fælles integritet. Værdier eksisterer uden for det specifikke individ i form af praksisfællesskaber, som individet indordner sin virksomhed under. Værdibevistheden får karakter af en målestok, imod hvilken et menneskes personlige motiver og prioriteringers indbyrdes vigtighed kan opvejes. På den måde er værdibevistheden eller utopien en løsningsmodel for mange af de konflikter og valg situationer, vi igennem livet møder som mennesker. Hvis en person lever efter utopien om det klasseløse, kommunistiske samfund, vil de valg, vedkommende træffer, være styret af dette ideal. Skal vedkommende for eksempel vælge imellem to måder at bruge sin fritid på, der begge er appellerende for ham/hende – henholdsvis fodbold og arbejde i sin fagforening – vil idealet om socialismen givetvis pege på fagforeningsarbejdet som det mest relevante valg. Utopien som ikke-sted får på denne måde krop og blod i det enkelte menneske konkrete livsvalg, som retter sig mod denne utopi.

Utopien eksisterer altså i menneskers praksis, deres praksisfællesskaber og de kulturhistorisk udviklede (rituelle) genstande og sprogliggørelser, som understøtter denne praksis. Det betyder videre, at utopier også kan eksistere som implicite motiver for menneskers virksomhed, uden at dette langsigtede motiv bliver de handlende mennesker bevidst (Leontjev, 2002). I princippet kan et menneske indgå i et etableret praksisfællesskab omkring en konkret utopi uden på nogen måde at bevidstgøre sig om utopien og/eller uden at vedkende sig utopien som sit personlige ideal. Det

kunne eksempelvis ved nærmere granskning vise sig, at personen med de to fritidsinteresser fra før slet ikke tror på eller stræber efter det klasseløse samfund, men alene deltager i de politiske aktiviteter for at realisere sit sociale motiv. I sådan et tilfælde eksisterer utopien dog stadig i personens faktiske og praktiske realisering af fællesskabets aktiviteter. Konsekvensen heraf er, at undersøgelsen af utopiernes eksistens i et givent samfund i en given periode derfor må afdække utopiernes eksplicite eller implicite realisering i menneskers praksis (ibid.). Det er på den vis ikke tilstrækkeligt at undersøge den ideale genspejling af utopierne i bevidstheden hos de enkelte mennesker, der vedkender sig den.

1. Fra samfundsudvikling til selvudvikling

Forskellige utopier har domineret det danske samfund gennem årene. Med ungdomsoprøret i 70'erne vandt en ny utopi frem; utopien om det gode samfund, hvor alle var lige, og alle ydede efter evne og nød efter behov. Denne utopi gav sig udtryk i en mangfoldighed af samfundsengagementer, hvor folk på forskellig vis aktivt kæmpede for et bedre samfund og en bedre verden for alle. Kampene antog mange former og strakte vidt over politisk arbejde, delkampsarbejde, lokalforeningsaktivitet, politisk forbrug, boykot, kønspolitisk kamp, faglig organisering og meget mere (Nielsen, 2004). Fælles for disse kampe var troen på fællesskabet og på, at statens vigtigste rolle var at sikre kollektive rettigheder og goder for alle. Den utopi, der lå bag disse mange kampe, var altså utopien om skabelsen af det gode samfund via kollektive og universelle rettigheder. Ved hjælp af denne kollektive utopi og kampene for den vandt man sejre, som vi i dag tænker som centrale dele af velfærdsstaten (www.fm.dk).

I dag er denne utopi i vid udstrækning forsvundet fra den offentlige debat. Der er et øget fokus på individet og individets muligheder, og hvor staten før sås som en garant for borgernes rettigheder, tipper vægtingen nu over til fordel for borgernes pligter over for staten (Knudsen, 2007). Der skal ydes mere, for at man har gjort sig fortjent til statens ydelser, og ydelserne er under kvalitativ og kvantitativ afvikling. Det bliver i stadig mindre grad et kollektivt ansvar at sikre, at den enkelte har det godt. Det gode liv er individets eget ansvar, som det må tilkæmpe sig (på bekostning af andre). Forskydningen i den dominerende samfundsutopi er således over årene gået fra utopien om det gode samfund til utopien om selvrealisering (Brinkmann & Eriksen, 2005).

Utopien om selvrealisering har det implicite samfundsideal, at det gode samfund opstår, når alle mennesker arbejder for at realisere sig selv. Der ligger altså et implicit liberalt menneskesyn til grund for denne utopi, som hylder det enkelte menneskes kamp for egne vilkår og udvikling. Utopien om selvrealisering ophøjer individet selv til kampens formål. Abraham Maslow

(Larsen & Buss, 2002) har undersøgt og beskrevet en række karakteristika, som det selvrealiserede menneske besidder. Det er værd at bemærke, at til-lægsordene, der beskriver det utopiske samfund (harmoni, overflod, lig-hed, frihed), falder sammen med flere af Maslovs karakteristikker af det selvrealiserede menneske. Således finder man karakteristikker som ‘ac-ceptance of them selves, others and nature or fate’, ‘democratic values’, ‘independence from culture and environment’ og ‘resistance to encultura-tion’ som idealer for selvrealisering (ibid., p. 250). De kendetegn, man tid-ligere kæmpede for at udvikle i og for samfundet, er nu blevet personlige udviklingsmål for den enkelte.

Uanset deres bevidsthed om dette, manifesterer denne forskydning sig i menneskers praksis, som retter sig mod utopien som et fikspunkt. Den udprægede individualisme og konkurrence, som den moderne konkurren-cestat skaber (Pedersen, 2011), har selvrealisering og opkvalificering som utopiens spydspids. Ens egen tilværelse og fremdrift er det højeste motiv, og kampen for de fælles rettigheder bliver derfor meningsløs. Når man selv er målet, bliver samfundet og andre mennesker midler til realisering af én selv.

Da utopier eksisterer i menneskers praksis, er det relevant at kigge på den historiske udvikling af de aktiviteter, mennesker vælger at fylde deres fritid ud med. Fritiden er det rum, hvor mennesker friere end på arbejdet eller i institutionen kan tilvælge, hvad de ønsker at bruge tiden på. Vi skal derfor i det følgende kigge på udviklingen af foreningsliv i Danmark og USA over de senere år med henblik på at uddrage forskydninger i disse aktiviteter og den implicite eller eksplicite utopi, der ligger bag de kon-krete aktiviteter. Det følgende kan altså beskrives som en *teoretisk praksis-analyse af udviklingen i foreningernes implicite eller eksplicite utopier*.

2. Svind i idébaserede foreninger – stigning i kultur og fritid

I USA har der over en årrække været en markant kvalitativ og kvantitativ ændring af aktivitet i, og støtte til, foreningslivet. I artiklen *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* (1995, p. 68-69) redegør Putnam for empiriske studier, der viser, at foreningsdeltagelsen er faldende på en lang række områder i USA. Konkret har der været faldende deltagelse i eksem-pelvis broderskabsgrupper (fx The National Federation of Women's Club: fald på 59 % fra 1964 til 1995), frivilligt arbejde (fx i Red Cross: fald på 61 % fra 1970 til 1995) og frivillige civile organisationer (fx Boy Scouts: fald på 26 % fra 1970 til 1995). Samtidig konstaterer han, at der har været vækst i massemedlemsorganisationer. Eksempelvis er The Sierra Club, en national miljøorganisation i USA, vokset til en størrelse på hundredetusinder af med-lemmer, og The American Association of Retired Persons' medlemstal er steget fra 400.000 i 1960'erne til 33 mio. i 1993 (ibid., p. 71-71).

I Danmark har foreningslivet også gennemgået en markant udvikling. Bjarne Ibsen (1996; 2006), lektor og centerleder ved Center for forskning i idræt, bemærker, at over halvdelen af de foreninger, der eksisterer i Danmark i 2006, er oprettet efter 1975, og at en fjerdedel af dem er oprettet efter 1990. Den almindelige antagelse om, at medlemsforeninger visner bort, er altså ikke korrekt kvantitativt set. Desuden har bestemte grupper af foreninger været i stor vækst, hvorfor foreninger under kultur og fritid nu lokalt i fx Fyns Amt udgør hele 52 % af det samlede antal af lokale foreninger. Den næststørste gruppe er til sammenligning de fagrelaterede foreninger, der udgør ca. 12 % af det samlede antal foreninger i Danmark. I bunden med en andel på ca. 10 % hver ligger de idébaserede foreninger (religion, politik mv.), de sociale og sygdomsbekæmpende foreninger (støtteforeninger for børn, ældre, syge mv.) og lokalforeninger (boligforeninger, grundejerforeninger mv.) (Ibsen, 2006). Allerede i 1993 var kultur- og fritidsforeningerne i kraftig vækst. Fx var antallet af voksne, som på frivillig basis trådte ind i komitéer og ledelser for kultur- og fritidsforeninger, fordoblet siden midten af 1960'erne (Ibsen, 1996).

Udviklingen over årene i Danmark er gået i retning af, at: "Traditional value-oriented associations and associations that work for others have declined in relative terms, while narrow-interest associations that work for the members themselves are increasing" (Ibsen, 1996, p. 160). Nogle af de traditionelle, idébaserede foreninger, der har oplevet et stort fald i medlemsmassen, er de politiske vælgerpartier. I 2009 udgjorde medlemstallet hos samtlige partier i Folketinget tilsammen 153.330, hvor det til sammenligning i 1960 udgjorde 627.966. Konkret har Socialdemokraterne i samme periode (1960-2009) oplevet et fald fra 259.459 til 46.052 medlemmer, ligesom Venstre har oplevet et fald fra 192.629 til 50.356 medlemmer (www.ft.dk).

3. Konkurrencestaten kræver opkvalificering

Et kig på udviklingen i foreningslivet tyder på, at der er sket en forskydning i folks aktive valg af utopier. Hvor de idébaserede og socialt orienterede foreninger oplever nedgang eller stagnation, vokster kultur- og fritidsforeningerne, der dyrker en afgrænset interesse eller aktivitet med medlemmernes egne aktiviteter i centrum. Det bliver derfor igen relevant at spørge: Hvem kæmper vi for? Tilsyneladende prioriterer vi i højere og højere grad at bruge vores kræfter på egen selvrealisering og kampen for egne forhold. Træning af fysik og krop, evner inden for korsang, madlavning, kunstneriske evner, selvudfoldelse gennem teater mv. har alle det eksplicitte afkast, at man bliver dygtigere som person, opkvalificeret eller realiserer sine egne udviklingspotentialer.

Konkurrencestaten kræver, at mennesker skal være i konstant opkvalificering, og denne logik sniger sig ind alle steder i samfundet (Prætorius,

2007). Subjektet skal være eftertragtet, udviklingsparat og salgbart på markedet for at kunne konkurrere med de andre subjekter, og denne realisering bidrager mange kultur- og fritidsforeninger til i en eller anden grad. Denne samfundsmæssige funktion vil sjældent være i overensstemmelse med den private, individuelle motivation for aktiviteten, som deltagerne har. Tværtimod vil de private begrundelser ofte også være sociale af karakter; det er rart at knytte bånd med andre mennesker, som interesserer sig for det samme som én selv. Tendensen kan altså alene udledes alment set, når man betragter væksten i de snævre, medlemsfokuserede foreninger i kombination med en nedgang i den aktive indsats for realisering af utopien om det gode samfund og arbejdet for at forbedre hele befolkningens vilkår. Tilsyneladende har kampen for selvrealisering overhalet kampen for det gode samfund som dominerende samfundsutopi indenom – og uden om den enkeltes bevidsthed (Pedersen, 2009).

4. Masseorganisationer: utopier på PBS

Der har samtidig med den skitserede udvikling været stor vækst i det, som kaldes masseorganisationer eller tertiære organisationer (Putnam, 1995). I Danmark er der for eksempel sket en markant stigning i medlemstal hos organisationer som Amnesty International og Kræftens Bekæmpelse i løbet af 80'erne og 90'erne (Ibsen, 1996). Ligeså beretter Putnam (1995) om markant vækst hos den nationale miljøorganisation The Sierra Club. Kigger man på disse foreningers idégrundlag, har de i et eller andet omfang karakter af at kæmpe for et bedre samfund og altså ikke alene for medlemmernes egne interesser eller opkvalificering af medlemmerne. Modbeviser disse foreninger så ikke tesen om samfundsutopiens hensygnende tilværelse?

Ikke helt. Disse organisationer har nogle ganske særlige karakteristika, som gør dem anderledes end de traditionelle, medlemsbaserede foreninger. For det første har organisationerne et absolut minimum af krav til medlemmerne. For de fleste medlemmer er en månedlig registreret PBS-betaling på deres kontoudtog den eneste konkrete påmindelse om, at de er medlemmer af en forening. Dertil kommer nyhedsbreve og medlemsblade, der kommer med posten nu og da (Ibsen, 1996; Putnam, 1995). For det andet henvender organisationerne sig ofte kun til én facet af personen – fx en specifik interesse (Stivers, 2004). For det tredje er organisationerne store og diffuse i tilknytning. Motivationen for medlemskab er ofte samfundsorienteret, men medlemskabets betydning for medlemmernes *praktiske og fælles* realisering af utopien er minimal (Pedersen, 2009). Forbindelsen mellem medlemmerne i disse foreninger er som relationen mellem to Red Sox-fans, ironiserer Putnam: “they root for the same team and they share some of the same interests, but they are un-

aware of each other's existence. Their ties, in short, are to common symbols, common leaders, and perhaps common ideals, but not to one another" (1995, p. 71).

5. De udliciterede utopier

Masseorganisationerne udgør en ny form for utopi, hvor medlemmerne så at sige 'udliciterer' realiseringen af utopien til nogle andre (ofte professionelt ansatte) for et månedligt kontingentbeløb. Realiseringen af disse bliver så varetaget af et professionelt apparat af ansatte, og i den ligning kan ens egen praksis forblive relativt uændret. Det betyder videre, at man uden de store praktiske konflikter aktivt kan kæmpe for utopien om selvrealisering. Samtidig kan man bevidst identificere sig med utopien om det gode samfund, uden at det kræver aktivitet, der understøtter denne ideale identifikation. Masseorganisationerne repræsenterer gode formål, folk gerne vil støtte. I en hektisk hverdag, hvor tiden er knap, er det tillokkende at overlade realiseringen af det gode samfund til andre for et støttebeløb.

Foreningernes identitetsskabende karakter kan fungere som en yderligere motivationsfaktor for medlemskab. Med et medlemskab af eksempelvis Amnesty International 'brander' man sig selv som en person, der kerer sig om menneskerettigheder og fattigdom. Man får måske et badge, man kan sætte på sin taske, eller lader medlemsbladet ligge synligt fremme på stuebordet. Over for omverdenen fremstår man som en person, der kerer sig om verdens kvaler, og til sig selv kan man sige, at man da i det mindste 'gør noget'. En lignende tendens til selv-branding ser man på Facebook. Her kan man melde sig i virtuelle grupper, der intet kræver; ingen aktivitet, intet kontingent, ingenting. Deres eneste funktion er reelt, at man på forsiden af sin profil kan 'reklamere' med sine gruppetilhørsforhold og dermed med sin personlige identitet (Pedersen, 2009). Denne performancekultur har imidlertid en række negative konsekvenser for de unge, advares der i invitationen til netværkskonferencen "Ungdomslivets top og bund" ved Center for Ungdomsforskning, AAU: "Det pres der er på at træffe de rigtige valg og selv at give de valg betydning og iscenesætte sig selv igennem dem er hårdt, og det er ikke alle, der magter at få en plads i solen iblandt eliten i det eftertragtede rampelys. Når alt vi foretager os er et identitetsprojekt, og man selv har ansvaret for at skaffe sig alt det, man drømmer om, så bliver netværk måske vigtigere end venskab, stjerneatleten vigtigere end holdet, image vigtigere end indhold?" (www.cefu.dk).

I selvbrandingen forskydes fokus fra venskaber, grupper og fællesskaber til selvet som udviklingsprojekt. Når utopien om det gode samfund udliciteres til andre aktører, reduceres individets samfundsmæssige engagement til et mærkat, man kan sætte på sig selv. Medlemskabet får derfor ren brandingværdi, og paradoksalt nok forskydes utopien som mål for praksis på den vis fra utopien om det gode samfund til utopien om selvrealisering.

6. Utopier er ikke en privatsag

De enkelte menneskers utopier kunne måske betragtes som en privatsag. Det er vel et individuelt anliggende, hvad man 'tror på', kunne man sige. Det fremgår imidlertid tydeligt, at det ikke er et privat anliggende, hvordan utopierne realiseres i samfundet. Foreninger har en samfundsmæssig funktion. Nogle foreninger skaber 'bridging' til det øvrige samfund (Putnam, 2000; Ibsen et al., 2009). Denne forbindende funktion har positive effekter for demokratiet og for hele samfundets sociale kapital. Det er i særdeleshed politiske organisationer, der har denne brobyggende effekt. Disse foreninger har som formål at kommunikere med omverdenen, og denne forbindende rolle får dele af samfundet til at hænge sammen. Sekundært har de en socialiserende rolle, idet forudsætningerne for samfundsmæssig deltagelse opøves; eksempelvis samarbejdsevne og demokratisk deltagelse. De snævrere organisationer, der har medlemmernes egne aktiviteter som fokus, har primært 'bonding'-funktion (ibid.). Medlemmerne knyttes tættere sammen, men de har ofte ikke kommunikation med omverdenen som en formaliseret del af deres praksis og formål. Foreningerne skaber derfor alle et socialt afkast for den enkelte deltager, men kun de foreninger, der i en eller anden grad laver bridging til det øvrige samfund, bidrager til udviklingen af samfundet som helhed (ibid.).

Flere forfattere (Baron, Field & Schuller, 2000; Bordieu, 1986; Putnam, 2000; 1995; Svendsen & Svendsen, 2006) har gennem tiden påpeget, at social kapital er en afgørende faktor i ethvert samfund. Utopier er derfor nok en privatsag, men som samfund kan man godt tilvælge et aktivt fokus på at fremme den slags utopier, man mener, bidrager positivt til samfundets udvikling og integration. Vores livsmotiver udvikles, fra vi er ganske små, og skolen og samfundets øvrige socialiserende institutioner har en afgørende rolle at spille i produktionen af disse. Fremmer vi alene deltagelse i de medlemsorienterede, snævre foreninger, skaber vi nok bonding mellem medlemmerne, men ikke samfundsmæssig bridging. Ydermere risikerer vi uvidende at bidrage til den konkurrence mellem mennesker, som kræver opkvalificering af den enkelte med det implicite formål at kunne udkonkurrere den anden. Om en sådan udvikling advarer Prætorius:

Et samfund, der ensidigt baserer sin selvforståelse på konkurrencen om overlevelse, og som fokuserer på dette mål i relation til de enkelte medlemmers udvikling og læring, mister formodentlig med tiden sin funktion som base og livsgiver og som et sted for gensidig og nærende livsudfoldelse. Dette vil i længden udgøre en trussel ikke blot mod den enkelte borger, men også mod samfundets funktion, sammenhængskraft og eksistensberettigelse. (2007, pp. 57-58)

Så hvad kæmper vi for som samfund? Ønsker vi som samfund aktive og demokratisk deltagende borgere, kan der være ræson i at fremme motivationen for at deltage i foreninger, der kæmper for almene samfundsmæssige forhold. Disse socialiserer følgelig medlemmerne ind i en demokratisk deltagende og samarbejdende praksis, som kommer hele samfundet til gavn. Den hastige udvikling af konkurrencestaten og den dertilhørende utopi om selvets ypperste realisering er i den optik alt andet end en privatsag og bør ikke foregå bag den kollektive bevidstheds 'forhæng'. Vores fælles utopi vedkommer os alle; den er samfundets dynamo og retningsgiver.

REFERENCER

- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. London: Greenwood Press.
- Baron, S., Field, J., & Schuller, T. (Eds.). (2000). *Social Capital – Critical Perspectives*. New York: Oxford University Press.
- Brinkmann, S., & Eriksen, C. (2005). *Selvrealisering. Kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur*. Århus: Forlaget Klim.
- Ibsen, B., Møller, J., Sørensen, I., Thuesen, A., & Thorpe, L. (2009). *Foreningslivet i Danmark: under udvikling eller afvikling?* Esbjerg: Syddansk Universitet.
- Ibsen, B. (2006). *Foreningslivet i Danmark*. Syddansk Universitet: Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund.
- Ibsen, B. (1996). Changes in local voluntary associations in Denmark. *Voluntas*, 7(2), 160-176.
- Knudsen, T. (2007). *Fra folkestyre til markedsdemokrati*. København: Akademisk Forlag.
- Larsen, R. J., & Buss, D. M. (2002). *Personality Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Leontjev, A. N. (2002). *Virksomhed, Bevidsthed, Personlighed*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Nielsen, J.E. (2004). *Ung i 70'erne*. Frederiksberg: Bogforlaget HER&NU.
- Pedersen, L. M. (2009). *Ensomhed i varesamfundet: en virksomhedsteoretisk analyse af praksis og motiv*. Speciale. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- Pedersen, O. K. (2011). *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Prætorius, N. (2007). *Stress – det moderne traume*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Stivers, R. (2004). *Shades of loneliness: Pathologies of a technological society*. Lanham: Rowan & Littlefield Publishers.
- Svendsen, T. G., & Svendsen, G. L. H. (2006). *Social kapital. En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Vasilyuk, F. (1991). *The Psychology of Experiencing: the Resolution of Life's Critical Situations*. New York: Harvester/Wheatsheaf.

Internet:

Den danske velfærdsstat: Politiske, sociologiske og institutionelle dynamikker: www.fm.dk/db/filarkiv/19005/2004_1.pdf

Den store danske encyklopædi:
www.denstoredanske.dk

Folketingets hjemmeside:
www.ft.dk

Center for ungdomsforskning v. Aalborg Universitet. Indbydelse til netværkskonferencen: Ungdomslivets top og bund, 25. marts 2014
http://www.cefu.dk/media/400061/invitation_netv_rkskonfernce_marts_2014.pdf